

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויחי, תשפ"ב, מספר 1449

ברכת יעקב (בר' מט) בראי היצירה היהודית הקדומה, התרגומים הקדומים והספרות הבתר-מקראית

משה ציפור

א"י הם למעשה פרשנות דרשנית רחבה. כך למשל, בבר' מט:ב הם מאריכים בתוכחה לראובן, שבגלל מעשהו הפסיד את המלכות ואת הכהונה, שהיה ראוי להם כבכור, אך יחד עם זה הם מסיימים בדברי נחומים: חטאך היה חד-פעמי, ולכן ייסלח לך. יש הכותבים שראובן כאילו עלה על משכבו של יעקב (ראו שבת נה ע"ב, שבלבל את יצועו של יעקב שהיה נתון באוהלה של בלהה לאחר מותה של רחל). את "פחז פמים אל תותר" (בר' מט:ד) ביארו שהוא מטאפורה: גן קטן רווי מים. על "הוֹדָה אֶתָּה יוֹדֵף אַחִיךָ" (שם:ח) הוסיפו: ולכן על שמך אחיך נקראים "יהודים".

(ב) הסורי (ה'פשיטתא'), אשר נשתמר בכנסיה הנוצרית-סורית, והאוגר בתוכו מסורות פרשניות ומדרשיות יהודיות, תרגם מילולי.

(ג) התרגומים היווניים, ובראשם תרגום השבעים (ה'ספטואגינטה', להלן: תה"ש), שהוא הקדום מכולם (מאה ג' לפה"ס, לפני ראשוני התנאים). מוכח שהתרגום היווני נוצר בתוך קהילה יהודית, וקהל היעד שלו היה הקהילה היהודית שבקרבה חי. שכן, יש בתרגום מילים וניבים רבים שהם בעלי משמעות רק לקהל יהודי (כגון המילה *sabbata* = 'שבת'. זהו מושג שלא היה קיים בעולם ההלניסטי, שכן החובה לעבוד מדי יום ביומו, ללא יוצא מן הכלל, הייתה מובנת מאליה).⁴

"שור" (שם:ו) תורגם בתה"ש כמשמעו (ובלשון יחיד). אבל בתרגומים היווניים המאוחרים (עקילס וסימכוס), ובתרגום הלטיני והסורי קראו 'שור' במשמעות חומה (ראו שמ"ב כב:ל).

עוזיאל) ו'ירושלמי' (או: ת"י). א' דיאז-מאצ'ו הוציא לאור את כ"י ניאופיטי 1 עם תרגום לשלוש שפות (מדרד 78-1968), ולדעתו, זו הווריאציה הקדומה ביותר של התרגומים הארמיים.

4 ראו: משה צפור, **תרגום השבעים לספר בראשית**, רמת-גן תשס"ו, עמ' 9-29; מקצת מן הדברים הובאו במאמרי בדף שבועי לפרשת 'ויחי' תשע"ג (מס' 998).

ברכת יעקב לבניו העמידה קשיים רבים בפני מתרגמים ופרשנים. היא עמוסה במילים חידתיות, בצירופים לא-מוכרים ובהיגדים סתומים. בעיה לעצמה היא מה טיבו של הנאום הזה, כפי שמצטייר מתוך פסוק המבוא: "הָאֶסְפוּ וְאִגְדָּה לְכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (בר' מט:א), ולעומת זאת מה טיבו על פי הפסוק החותם והמסכם: "כָּל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שָׁנִים עֶשֶׂר, וְזֹאת אֲשֶׁר דָּבַר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם" (שם:כח). האם כתפיסת בעלי המדרש, שיעקב רצה לגלות לבניו את הקץ ונסתלקה שכנה הימנו, והתחיל אומר דברים אחרים (פסחים נו ע"א)?¹ בקטע מקומרון (4Q252) מופיעה כותרת: "ברכות יעקוב, 'ראובן בְּכָרִי אֶתָּה'..." (בר' מט:ג).

המתרגמים והפרשנים מנסים לפתור את חידת נאומו של יעקב – איש איש ודרכו. בעלי המדרש, שאינם עוסקים בתרגום צמוד של הטקסט, נוהגים ביתר חירות, אך גם התרגומים הארמיים, ובתוכם אונקלוס (ה'פסטן' לכאורה), נוהגים כך בשירה המקראית בכלל, ובנאום הזה בפרט. במסגרת זו נתייחס למקצת מן העניינים בפרשה זו, הראויים, לדעתי, לתשומת לב.

מתוך דבריהם של המתרגמים הקדומים נזכיר להלן:²

(א) התרגומים הארמיים, שהם אונקלוס מכאן, והתרגומים הארץ-ישראליים מכאן.³ תרגומי

* פרופ' משה ציפור הוא פרופסור אמריטוס במחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן, וראש התוכנית ללימודי תואר שני בתנ"ך במכללת גבעת וושינגטון.

** בברכה לנופר ושאלו, לבואם בברית הנישואין.

1 אכן, המושג "אחרית הימים" במקרא אינו בהכרח קץ ההיסטוריה, אלא סופו של מהלך אירועים.

2 על התרגומים הקדומים ראו בהרחבה: **תרגומי המקרא – פרקי מבוא**, ספריית האנציקלופדיה המקראית ב, ירושלים תשמ"ד.

3 התרגומים הקרויים "תרגומי ארץ-ישראל" הם למעשה מסורות מגוונות בעלות דמיון רב זו לזו. המסורות המוכרות ביותר הן אלו המודפסות בחומשים נפוצים תחת הכותרות 'יונתן (בן

הפסוק, ו"מחוקק" (בתה"ש: 'מנהיג') מקביל ל"שבט".

מלשון הברכה לנפתלי: "אֵילָה שְׁלַחַה הַנֶּתָן אֶמְרֵי-שֹׁפָר" (בר' מט:כא) לא ברור אם שתי הצלעות בפסוק שייכות לתמונה אחת (וכיצד יובן הקשר שבין שני חלקיה), או שמא יש לבאר כל צלע בנפרד. מיהו "הנותן" ואל מה מרמזים הדברים? כמה פתרוני ניתנו בדרכים מדרשיות שאינן קרובות כל כך למילות הכתוב. יש שרואים במילה "אֵילָה" צורת-משנה לעץ "אֵלָה", דוגמת התקבולת "יְחַלֵּל אֵילֹת וַיַּחֲשֵׁף יַעֲרֹת" (תה' כט:ט). הם אף תומכים יתדותיהם בתה"ש, המתרגם את המילה "אילה": 'חוסר' (או: 'גזע'), ואת הצלע השנייה מתרגם 'נותן ביבול יופי'. "אמרי" מתבאר כ'פרי'.

ונחתום בתרגום של ברכת יעקב ליוסף, הרצופה אף היא פרטים לא ברורים שנתפרשו בכמה אופנים. בחלקה האחרון של הברכה בתה"ש יש קרבה רבה לברכת משה לשבטים (דב' לג:יג-טו). על פיו ניתן להעניק לכתוב פירוש מעניין על דרך הפשט. בפרשתנו נאמר: "בְּרַכְתָּ אֲבִיךָ גָּבְרוּ עַל בְּרַכַּת הוֹרֵי עַד תֵּאָדוּת גְּבַעַת עוֹלָם" (בר' מט:כח). לפי תה"ש אין מדובר כאן ב'הורים' (אב ואם), אלא בהרים, 'הררי עד' (וכך מפרש רשב"ם). המילה "הורים" הנפוצה בלשוננו אינה מופיעה במקום אחר במקרא ואף לא במקורות שקדמו לימי הביניים. במקומה משתמשים תמיד בצירוף 'אב ואם'. אבל אנו מוצאים את הצירוף "הר הֶהָר" (ובניקוד זה 12 פעמים במקרא). ראו התקבולת "הַרְרֵי קָדָם גְּבַעוֹת עוֹלָם" (דב' לג:טו); וכן חבקוק ג:ו (וכך קרא תה"ש גם במיכה ב:ט תמורת "הַדְרֵי לְעוֹלָם"). ומעניין שתה"ש בחר לתרגם את סיומה של הברכה ליוסף: 'ולקדקוד האחים שהוא מנהיג'. "נזיר" מתורגם כאן שלא כדרך שמתורגם כרגיל בתה"ש: 'מקודש', או במילה הקשורה עם 'נדר', אלא בדרך שמתורגם "נגיד" פעמים הרבה בנ"ך. ויש כאן ראייה מעניינת: יוסף אינו פרוש מאחיו אלא דווקא המנהיג העומד בראשם.

שערי פירוש לא ננעלו, אבל מן הראוי גם להטות אוזן למה שאומר לנו תרגום השבעים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

במסורת המדרשית על שבעים הזקנים, ש'כתבו' את התורה לתלמי המלך (ברייתא בבבלי מגילה ט ע"א, ומקבילות) נאמר, שבמקומות אחדים שינו מן הכתוב, כגון: "וַיִּכַּל אֶל־הַיָּמִים בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי" (ראו בר' ב:ב). אכן, בנוסח של תה"ש שבידנו, בחלק מהמקומות הללו הגרסה היא בדיוק כפי שהיא בנוסח המסורה, ומכאן שבידיהם של חכמינו היה נוסח שקראו לו 'תרגום של שבעים הזקנים', אבל הוא שונה מתה"ש שבידינו. במקורות הללו נזכר שאת פסוקנו שינו הזקנים ללשון 'כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס' (מעין תקבולת שור || אבוס יש ביש' א:ג). ע' טוב משער שהכוונה לתואר 'אָבוּס' (דהיינו מפוטם) כמילה נרדפת ל'שור'.

בכמה קטעים בפרק זה קשה לדעת אם המתרגם, יושב מצרים, ניסה בכל כוחו לבאר קטעים שהתקשה בהם ותרגםם תרגום חופשי, או שאולי קרא בדרך אחרת את הטקסט, או שמא היה בידו נוסח השונה בכמה פרטים מן הנוסח המקובל. חלק מן הקושי הוא שמילים יווניות מסוימות יכולות להתבאר בכמה דרכים.

בברכה ליהודה, המתואר כגור אריה, נאמר: "מִטְרָף גְּנֵי עֲלִית" (בר' מט:ט), ולפי פשוטו: אתה, בני, כאריה העולה מטָרֵף ורובץ בנחת וללא חשש. וכך היא המשמעות של פיסוק הטעמים. כידוע, המדרש רואה במילים הללו רימוז למעשה מכירת יוסף, כאשר יהודה הציל אותו ממוות בטוח בבור על ידי שהציע למכור אותו לישמעאלים (בר' לז:כא-כב).⁶ אבל תה"ש קרא כאן כפי הנראה "טָרֵף" ותרגם: ענף, פרח, ופירש את העניין מילולית בלי להתעמק.

"לא-יסור שֶׁבֵט מִיְהוּדָה" (בר' מט:י) מתורגם: לא יכלה נשיא (archon) מיהודה. המילה הזאת משמשת לתרגום המילה "מלך" בפס' כ' ו'שליט" בפרק מג:ו. במגילה הקומרנית 4Q252, שהיא מעין עיבוד או שכתוב של המקרא, נמצא כך:

[לו] א יסור שליט משבט יהודה (מה) שנראה כביאור כפול של מט:י, מילולי ודרשני: 'שבט' ו'שליט', מ"צ. בהיות לישראל ממשל [לוא] יכרת יושב כסא לדויד כי המחקק היא ברית המלכות [ואל]פי ישראל המה הדגלים [...] עד בוא משיח הצדק צמח דויד. כי לו ולזרעו נתנה ברית מלכות עמו עד דורות עולם.

המשך הפסוק, "ו(לא יסור) מחקק מִבֵּין רְגְלֵיו", עשוי להתפרש כתקבולת לחלק הראשון של

5 ראו בהרחבה: ע' טוב, "מסורת חז"ל על ה'שינויים' שהוכנסו בתרגום השבעים לתורה ושאלת הנוסח המקורי של תרגום זה", בתוך: י' זקוביץ וא' רופא (עורכים), ספר יצחק אריה זליגמן, מאמרים במקרא ובעולם העתיק, ירושלים תשמ"ג, עמ' 371-393.

6 הקישור דווקא לאותו מעשה הוא בשל המילים "טָרֵף יוֹסֵף" (לז:לג, ושוב מד:כח). אלו היו מילותיו של יעקב, המסכמות את מה שלדעתו אירע את יוסף, וכך האמין כל הימים עד שנודע לו שיוסף חי.